

POKUŠAJ REKONSTRUKCIJE UKUPNOG BROJ STANOVNIKA VARAŽDINSKOG GENERALATA I KRIŽEVAČKE ŽUPANIJE OD KRAJA 16. DO POČETKA 18. STOLJEĆA

RECONSTRUCTION EFFORTS TO DETERMINE THE TOTAL POPULATION NUMBERS IN MILITARY FRONTIER'S VARAZIN GENERALATE AND IN KRIZEVCI COUNTY FOR THE PERIOD LATE 16TH TO EARLY 18TH CENTURY

Hrvoje Petrić

Odsjek za povijest

Filozofski fakultet

Sveučilište u Zagrebu

Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

h.petric@inet.hr

Primljeno: 1. 2. 2011.

Prihvaćeno: 15. 4. 2011.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC 94(497.5-37) Varaždinski generalat

SAŽETAK

U ovom radu autor nastoji rekonstruirati ukupni broj stanovnika na prostoru Varaždinskog generalata i Križevačke županije od kraja 16. do početka 18. stoljeća. Pravoslavni Vlasi su u prvoj polovici 17. stoljeća predstavljali izrazitu većinu (preko dvije trećine) na prostorima na kojima će se formirati teritorij Varaždinskog generalata, te izrazitu manjina (nešto više od sedmine stanovništva) na teritoriju gdje će se održati kontinuitet institucija srednjovjekovne Križevačke županije. Procjenom je dobiven rezultat prema kojem je u Varaždinskom generalatu početkom 17. stoljeća živjelo oko 15590 stanovnika, a krajem 17. stoljeća je ukupan broj stanovnika porastao na 50810. Pri tome treba biti oprezan jer je teritorij Varaždinskog generalata krajem 17. stoljeća proširen sa područja porječja Česme (Čazme) na rijeku Ilovu, a i teritorizacija Varaždinskog generalata je bio proces koji je trajao praktički čitavo 17. stoljeće. Križevačka županija je krajem 16. odnosno početkom 17. stoljeća imala oko 12350, a krajem 17. i početkom 18. stoljeća 33580 stanovnika. Cijeli istraživani prostor Križevačke županije i Varaždinskog generalata je od početka do kraja 17. stoljeća porastao sa 27940 na 84400 stanovnika. Na čitavom istraživanom prostoru je tijekom 17. stoljeća došlo do više nego utrostručenja ukupnog broja stanovnika, s time da valja naglasiti kako je veći porast imalo područje Varaždinskog generalata. Čini se kako poticaj brzome porastu ukupnog broja stanovnika treba tražiti u procesu intenzivne kolonizacije istraživanog područja kroz čitavo 17. stoljeće, a tek će u 18. stoljeću prirodni prirast, uz promjene u strukturi obitelji, odigrati važniju ulogu, što se može vidjeti iz sačuvanih matičnih knjiga.

Ključne riječi: historijska demografija, Vojna krajina, ranonovovjekovna povijest

Key words: historical demography, Military Frontier (Border), early modern history

Kako u 17. stoljeću za cijeli prostor Varaždinskog generalata i Križevačke županije ne postoje potpuni popisi, ukupan broj stanovnika može se dobiti jedino složenim postupkom rekonstrukcije broja obitelji (kućedomaćina) te nakon toga procjenom ukupnog broja stanovnika.

Radi obveze podavanja lukna (saponis) kanonici su prigodom kanonskog pohoda zapisivali broj obveznika u pojedinoj župi. Ponekad se te obveznike zvalo saponiste, saponaliste ili glave obitelji (patres familias). Radi jednostavnosti smatram da je primjereno govoriti o starješinama ili kućedomaćinama.

Sela su u nekoliko navrata bila popisivana po broju kuća ili domova (domus). Broj kuća se navodio u pravilu kada se radilo o zbirnom prikazu veličine pojedinog sela bez poimeničnog navođenja starješina ili kućedomaćina. Obaveze za podavanje lukna su bile utvrđene ili za kuću (domus) ili za poimenično predstavnike kuće. Kuća (domus), prema Stjepanu Krivošiću, "ima preneseno značenje: to je skupina ljudi koji svi ne moraju biti u rodbinskim odnosima".¹ To se jasno vidi iz podataka u pregledu župa u Kalničkom arhidakonatu: Gornja Rijeka, Sv. Petar Čvrstec i Bedenica 1706. godine, "u kojima su obveznici iskazani poimence i istovremeno brojem kuća i tu nema razlike (ukupno)".² No treba naglasiti činjenicu kako u popisima često nisu bili popisani svi kućedomaćini već samo oni koji su određene godine davali podavanja župniku. Unatoč manjkavostima tih popisa, oni nam mogu biti uporište za pokušaj procjene ukupnog broja stanovnika.

Da bi se došlo do koeficijenta s kojim se množi broj kućedomaćina potrebno je posegnuti za usporednim historijskodemografskim istraživanjima, ali i dostupnim izvorima iz kojih se taj koeficijent može izračunati u pojedinim naseljima Križevačke županije i Varaždinskog generalata ili nekih susjednih područja koja imaju sličnu strukturu ruralnih i gradskih naselja. Na osnovu popisa iz 1672. godine moguće je odrediti da je na jednog čakovečkog kućedomaćina dolazilo 5,4 osoba.³ U Drnju je 1680. u 280 kuća živjelo 969 stanovnika⁴, što znači da je na jednu kuću dolazilo 3,5 stanovnika. U Legradu su 1693/1698. na jednu kuću dolazilo oko 4 stanovnika.⁵ Iscrpnji podaci o broju ukućana sačuvani su za istočno Međimurje, odnosno za nekadašnju župu Donji Vidovec. U selu Sv. Marija Altarec su 1671. u 19 domova živjela 123 stanovnika, tj. u jednom domu je živjelo 6,5 osoba. U Mihaljevcu je u 31 kući bilo zabilježeno 138 osoba, što bi značilo da je na jednu kuću dolazilo 4,5 ukućana. U Kotoribi je 1671. godine popisano 393 stanovnika koji su bili popisani među 110 kuća, što znači da je na jednu kuću dolazilo 3,6 osoba. U selu Družilovec je iste godine u 11 kuća živjelo 36 osoba odnosno 3,3 osobe u prosjeku na jednu kuću. U selu Czuetosinczi je u 4 kuće živjelo 18 osoba, odnosno u jednoj kući 4,5 stanovnika. Godine 1671. u Donjoj Dubravi je bilo popisano 112 kuća u kojima je živjelo 626 stanovnika, a u jednoj bi kući živjelo 5,6 ukućana. U Novom Selu je u 25 kuća obitavalo 158 osoba što bi značilo da je na jednu kuću dolazilo 6,3 osobe. Moguće je zaključiti da je u župi Donji Vidovec broj stanovnika na jednu kuću varirao između 3,3, i 6,5, a veći broj ukućana na jednu kuću su imala veća sela poput Donje Dubrave, Sv. Marije i Novog Sela.⁶ Za godinu 1698. je zabilježeno da je župa Donji Vidovec imala 1432 stanovnika. Iste je godine popisano 194 kućedomaćina u toj župi

¹ S. Krivošić, Stanovništvo Podravine 1659-1859. godine, u: Podravski zbornik, br. 9, Koprivnica 1983, str. 147. Isti je dao podatke za stanovništvo Podravine od sredine 17. do sredine 19. stoljeća, no njegov pristup, iako je vrijedan i koristan, ima čitav manjkavosti. To se pogotovo odnosi na predstavljanje zbirnih rezultata dobivenih procjenom.

² S. Krivošić, Izvori za historijsku demografiju - djelomični brojevi i poimenični popisi stanovništva, Arhivski vjesnik, 36, Zagreb 1993., str. 167.

³ R. Modrić, Povijesni spomenici obitelji Zrinskih i Frankopana, knj. 1, Popisi i procjena dobara (1672-1673.), Zagreb 1974., str. 227-229, 298.

⁴ Nadbiskupski arhiv Zagreb, Kanonske vizitacije (dalje: NAZ, KV), Prot. 90/II, str. 85.

⁵ NAZ, KV, Prot. 70/Ib, str. 745; Prot. 71/II, 199; R. Horvat, Poviest Međimurja, Zagreb 1944., str. 164, 175.

⁶ NAZ, KV, Prot. 7/VII, str. 19-21; J. Kolarić, Povijest Kotoribe, Zagreb 1992., str. 21.

(bez Kotoribe), što bi značilo da je tada na jednog kućedomačina dolazilo 7,38 stanovnika. Zbog toga ćemo ovaj koeficijent, uz punu svijest o mogućim greškama, primijeniti kao gornju vrijednost kod procjene broja stanovnika Križevačke županije i Varaždinskog generalata krajem 17. odnosno početkom 18. stoljeća.

Stjepan Krivošić je za zagrebački Gradec, točnije župu Sv. Marka u drugoj polovini 17. stoljeća (točnije za razdoblje 1653-1670.) donio procjenu o postojanju oko 840 obitelji u kojima je približno živjelo 3600 stanovnika, što bi u značilo da je u prosjeku u jednoj obitelji živjelo 4,3 člana.⁷ Na slovenskom prostoru obitelji "u gradu po pravilu su bile male i imale su 3,59 članova, dok su veća domaćinstva brojila prosječno 6,24 člana."⁸

Usporedbe radi u Innsbrucku je 1603. na jedno domaćinstvo dolazilo oko 4 žitelja, Hallu (austrijskom gradiću koji je oko 1629. i 1680. imao oko 2700 stanovnika) oko 8 žitelja i u Salzburgu 1692. godine 5,2 žitelja.⁹ U Požegi su 1698. na jednog posjednika (kućedomačina) dolazila 4,2 žitelja. Godine 1702. obitelj je imala u prosjeku 4,5, a kuću 3,3 stanovnika.¹⁰

Broj ukućana koji su dolazili na jednu kuću ili kućedomačina se mijenjao u različitim stoljećima ili regijama, ovisno o demografskom trendu. Usporedbe radi u Konavlima je prosječni broj ukućana u prvoj polovici 16. stoljeća iznosio oko 10, a krajem istog stoljeća 8, dok je u drugoj polovici 17. stoljeća bio oko 5. Početkom 19. stoljeća prosjek je iznosio 5,5. U Istri je u drugoj polovici 18. stoljeća prosječno domaćinstvo imalo 5,6 članova.¹¹ U Slavoniji pod osmanskom vlašću je tijekom 17. stoljeća pravoslavno vlaško stanovništvo je po jednom domu imalo oko 10 do 20 ukućana, katoličko doseljeno iz Bosne i Dalmacije 8-13, starosjedioci 6, a muslimani 5 ukućana.¹²

U Koprivnici je broj ukućana po kući u 18. stoljeću bio od 3,4 do 4,¹³ a primjerice 1771. u Križevcima je živjelo 3,9 ukućana po domu.¹⁴ Slično vrijedi i za trgovišta. U Ludbreg je 1771. u prosjeku na jednu kuću dolazilo 5,1 ukućana, godine 1782. je prosjek članova domaćinstva iznosio 6,7 da bi se 1787. godine smanjio na 6,3 ukućana.¹⁵

Tipični primjer veličina seljačkih obitelji je s isusovačkih posjeda u Zagrebačkoj i Križevačkoj županiji iz 1667. godine. Tada je u vlastelinstvu Paukovcu u prosjeku u jednom domaćinstvu živjelo 7,5, u Tkalcu 6,5, u Planini 7,5 i u Dubovcu 6,3 člana.¹⁶ Napominjem pri ovim izračunima koeficijenata da se radi isključivo o katoličkom stanovništvu.

Treba upozoriti i na to kako je Josip Adamček pretpostavljao da je svaka vlaška "obitelj bila velika kućna zadruga. Stoga je novih naseljenika moglo biti od 12 do 20.000".¹⁷ Sjetimo li se kako je u Slavonskoj krajini početkom 17. stoljeća bilo popisano oko 1250 vlaških obitelji, možemo lako izračunati kako je Adamček smatrao da jedna vlaška obitelj brojila od 9,6 do 16 članova.

⁷ S. Krivošić, Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. stoljeća, Zagreb 1981., str. 80.

⁸ P. Štih, V. Simoniti, Slovenska povijest do prosvjetiteljstva, Zagreb 2004., str. 350.

⁹ F. Mathis, Zur Bevölkerungstruktur österreichischer Städte im 17. Jahrhundert, Wien 1977., str. 23, 136, 177.

¹⁰ F. Potrebaica, Požega tijekom prve polovice XVIII. stoljeća, Fra Luka Ibrišimović i njegovo doba, Zbornik radova sa znanstvenog skupa, Jastrebarsko 2001., str. 137-140.

¹¹ N. Vekarić, Broj stanovnika Dubrovačke Republike u 15, 16. i 17. stoljeću, Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, sv. XXIX, Dubrovnik 1991., str. 17; N. Vekarić, Stanovništvo Poluotoka Pelješca, sv. 1, Dubrovnik 1993., str. 81; N. Kapetanić, N. Vekarić, Stanovništvo Konavala, knj. 1, Dubrovnik 1998., str. 290, 300; I. Erceg, Broj i veličina porodica u Istri, u: Acta historico-oeconomica Iugoslaviae, sv. 8, Zagreb 1981., str. 10.

¹² J. Raguž, Osnovne demografske promjene u Podravini pod osmanskom vlašću, Scientia Podraviana, 16, Koprivnica 2001, 12-13.

¹³ S. Krivošić, Koprivnica - naselje i njegovi stanovnici, u: Podravski zbornik, br. 14, Koprivnica 1988, str. 123-124.

¹⁴ NAZ, KV, Prot. 211., fol. 35.

¹⁵ S. Krivošić, Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Varaždin 1991., str. 34.

¹⁶ Hrvatski državni arhiv (HDA), Acta monialium Zagrabiensium, 23/35; J. Adamček, Agrarni odnosi, str. 692.

¹⁷ J. Adamček, Bune i otpori, str. 17.

Problem je u tome što Adamček nije obrazložio nikakvu argumentaciju za ovu procjenu, koja mi se čini proizvoljnom.

Prema istraživanjima Karla Kasera 1600. godine u jednoj je skupini Vlaha u 92 obitelji živjelo 810 osoba, što znači da je u prosjeku jedna vlaška obitelj imala 8,8 članova.¹⁸ Ovaj bi nam podatak mogao poslužiti kao uporište za izračunavanje procjene ukupnog broja pravoslavnih stanovnika početkom 17. stoljeća pa mi se čini logičnim odbaciti Adamčekov koeficijent od 9,6 do 16.

Tablica 1 - Broj ukućana po jednoj obitelji ili kućedomaćinu

Naselje/područje	Period	Broj ukućana po jednoj obitelji ili kućedomaćinu
Varaždinski generalat - Vlasi	1600.	8,8
Konavle	Kraj 16. stoljeća	8
Paukovec	1667.	7,5
Tkalec	1667.	6,5
Planina	1667.	7,5
Dubovec	1667.	6,3
Sveta Marija	1671.	6,5
Mihaljevec	1671.	4,5
Družilovec	1671.	3,3
Kotoriba	1671.	3,6
Cvetošinci	1671.	3,3
Donja Dubrava	1671.	5,6
Čakovec	1672.	5,4
Konavle	1673.	5
Drnje	1680.	3,5
Župa Donji Vidovec (bez Kotoribe)	1698.	7,4
Požega	1698.	4,2

Pri računanju približnog ukupnog broja stanovnika treba biti vrlo oprezan jer valja uvažavati određene specifičnosti. Razlika u brojnosti članova jednoga obračunskog doma temeljila se djelomično i na ekohistorijskim osobitostima pojedinih područja. Zbog toga mi se čini najbliže stvarnim vrijednostima odrediti srednje obračunske koeficijente, koji će probati pomiriti ekohistorijske i druge razlike.

Iako se nemoguće približiti točnim brojkama, svjestan svih nedostataka, na osnovu analogija i ranije iznesene raščlambe, predlažem za izračunavanje stanovništva za kraj 16. i početak 17. stoljeća koeficijent 8-8,8 (ili srednju vrijednost 8,4), a za kraj 17. i početak 18. stoljeća koeficijent 3,3-7,5 ili srednja vrijednost 5,4 (što je vrlo blizu prosjeka za Konavle, koji iznosi 5).

¹⁸ K. Kaser, Slobodan seljak i vojnik, I, Zagreb 1997., 90, vidi bilj. 56, na str. 257.

Tablica 2 - Broj katoličkih kućedomaćina u Čazmanskome arhidakonatu (VG - Varaždinski generalat, KŽ - Križevačka županija)

Župa	VŽ/KŽ	1668.	1701.
Ivanić	VG	206	156
	KŽ	485	452
Dubrava	VG	83	65
	KŽ	278	194
Gradec	VG	72	57
	KŽ	258	230
Draganec	VG	128	227
Čazma	VG	140	192
Štefanje	VG	0	224
Sv. Križ (Obed)	VG	0	176
	KŽ	0	36
Osekovo	KŽ	0	174
Ukupno	VG	629	1097
Ukupno	KŽ	1021	1086
Sveukupno		1650	2183

Izvor: NAZ, KV

Tablica 3 - Broj katoličkih kućedomaćina u Kalničkom arhidakonatu (VG - Varaždinski generalat, KŽ - Križevačka županija)

Župa	1598.- KŽ	1704/06.	
		KŽ	VG
Lovrečina	27	44	0
Vrbovec	39	317	0
Kalnik	78	132	0
Bisag (dio u KŽ)	23	58	0
Preseka	56	147	0
Dubovec	34	77	0
Miholec	87	146	0
Glogovnica	4	110	8
Čvrstec	0	0	112
Topolovec	0	0	163
Cirkvena	0	134	30
Žabno	0	0	58
Trema	0	0	112
Lemeš	0	79	65
Križevci	0	352	26
Raven	40	96	0
Stara Ploščica	0	0	113
Medurača (Rača)	0	0	156
Beloblacka (Ciglena)	0	0	160
Gornje Plavnice (Kapela)	0	0	132
Mađarevo (dio u KŽ)	25	154	0
Gornja Rijeka	97	169	0
Gušćerovec	21	49	0
Visoko	56	129	0
Orehovec	70	95	0
Rakovec	72	178	0
Zelina (dio u KŽ)	14	46	0
Ukupno	743	2512	1135

Izvori: J. Adamček, I. Kampuš, Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću, Zagreb 1976.; NAZ, KV

Tablica 4 - Broj katoličkih kućedomaćina u Komarničkom arhidakonatu (VG - Varaždinski generalat, KŽ - Križevačka županija)

Župa	VŽ/ KŽ	1598.	1659	1701.
Martijanec (dio)	KŽ	51	144	146
Sv. Đurd	KŽ	87	255	224
Ludbreg	KŽ	55	285	270
V. Bukovec	KŽ	88	211	299
Kuzminec	KŽ	103	321	272
Imbriovec	KŽ	74	219	212
K. Ivanec	KŽ	0	55	73
	VG	0	183	197
Koprivnica	KŽ	0	574	707
	VG	0	15	26
Drnje	KŽ	0	48	69
	VG	0	261	460
Novigrad P.	VG	0	162	253
Virje	VG	0	175	292
Molve	VG	0	0	70
Đurđevac	VG	0	0	602
Miholjanec	VG	0	0	253
Kloštar P.	VG	0	0	122
Pitomača	VG	0	0	154
Ukupno	KŽ	458	2082	2272
Ukupno	VG	0	796	2429
Sveukupno		458	2878	4701

Izvori: J. Adamček, I. Kampuš, Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću, Zagreb 1976.; NAZ, KV

Tablica 5 - Broj katoličkih kućedomaćina u dijelu Varaždinskog arhidakonata koji je bio sastavni dio Križevačke županije

Župa	1598.	1688.
Sv. Ilija (dio)	2	15
Varaždinske Toplice (dio)	0	115
Ukupno	2	130

Tablica 6 - Broj katoličkih kućedomaćina u dijelu Katedralnog arhidakonata koji je bio sastavni dio Križevačke županije

Župa	1630.	1695.
Brckovljani (dio)	14	20

Tablica 7 - Broj katoličkih kućedomaćina u dijelu Gorskog arhidakonata koji je bio sastavni dio Varaždinskog generalata

Župa	Sredina 17. stoljeća	Kraj 17. stoljeća
Petrinja (dio)		56
Martinska Ves (dio)	3	3
Ukupno	3	59

Tablica 8 - Kretanje broja katoličkih kućedomaćina u Križevačkoj županiji

Arhidakonat	1598.	Sred. 17. st.	Kraj 17. st.
Komarnica	458	2082	2272
Čazma	67	1021	1086
Kalnik	743	1600	2508
Varaždin	2	60	130
Katedrala	0	14	20
Gora	0	3	3
Ukupno	1270	4720	6019

Izvori: J. Adamček, I. Kampuš, Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću, Zagreb 1976.; NAZ, KV

Tablica 9 - Kretanje broja katoličkih kućedomaćina u Varaždinskom generalatu

Arhidakonat	Sred. 17. st.	Kraj 17. st.
Komarnica	796	2429
Čazma	629	1097
Kalnik	0	1135
Gora	0	56
Ukupno	1425	4717

Izvor: NAZ, KV

Tablica 10 - Kretanje broj pravoslavnih kućedomaćina u Varaždinskom generalatu i Križevačkoj županiji

Područje	Početak 17. st.	Kraj 17./Poč. 18. st.
Križevačka županija	(200)	(200)
Varaždinski generalat	1256	2810 (u starim granicama do 1699.) 4693 (u novim granicama od 1699.)

Izvori: HDA, Arhivska građa o pojedinim vlastelinstvima; NAZ, KV; Muzej Srpske pravoslavne crkve Beograd, Ostavština Radoslava Grujića; Statistički pregled Pakračke eparhije do 1702-1929. god, u: R. Grujić, Spomenica o srpskom pravoslavnom Vladičanstvu Pakračkom, Beograd 1996.

Tablica 11 - Kretanje ukupnog broja kućedomaćina u Križevačkoj županiji i Varaždinskom generalatu (krajem 17. i početkom 18. stoljeća u proširenim granicama)

	Početak 17. st.	Kraj 17. st./poč. 18. st.
Pravoslavni - Varaždinski generalat	1256	2810 (u granicama prije 1699.) - 4693 (u granicama nakon 1699.)
Pravoslavni - Križevačka županija	(200)	(200)
Katolici - Varaždinski generalat	(600)	4717
Katolici - Križevačka županija	1270	6019
Ukupno	3326	13746 (u granicama prije 1699.) - 15629 (u granicama nakon 1699.)

Tablica 12 - Kretanje ukupnog broja kućedomaćina vjernika u Križevačkoj županiji

	Početak 17. st.	%	Kraj 17. st./poč. 18. st.	%
Pravoslavni	200	13,6	200	3,2
Katolici	1270	86,4	6019	96,8
Ukupno	1470	100	6219	100

Tablica 13 - Kretanje ukupnog broja kućedomaćina vjernika u Varaždinskom generalatu

	Početak 17. st.	%	Kraj 17. st./poč. 18. st.	%
Pravoslavni	1256	67,7	4693 (u granicama nakon 1699.)	49,9
Katolici	600	32,3	4717	50,1
Ukupno	1856	100	9410	100

Tablica 14 - Kretanje ukupnog broja kućedomaćina vjernika u Križevačkoj županiji i Varaždinskom generalatu

	Početak 17. st.	%	Kraj 17. st./poč. 18. st.	%
Pravoslavni	1458	43,8	3010 (u granicama prije 1699.) - 4893 (u granicama nakon 1699.)	31,3
Katolici	1870	56,2	10736	68,7

Tablica 15 - Kretanje mogućeg ukupnog broja stanovnika u Križevačkoj županiji i Varaždinskom generalatu

	Početak 17. st.	Kraj 17. st.
Pravoslavni - Varaždinski generalat	10550	15180 (u granicama prije 1699.) - 25340 (u granicama nakon 1699.)
Pravoslavni - Križevačka županija	1680	1080
Katolici - Varaždinski generalat	5040	25470
Katolici - Križevačka županija	10670	32500
Ukupno	27940	74230 (u granicama prije 1699.) - 84390 (u granicama nakon 1699.)

Tablica 16 - Kretanje mogućeg ukupnog broja stanovnika u Križevačkoj županiji i Varaždinskom generalatu

	Početak 17. st.	%	Kraj 17. st.	%
Varaždinski generalat	15590	55,8	40650 (u granicama prije 1699.) - 50810 (u granicama nakon 1699.)	60,2
Križevačka županija	12350	44,2	33580	39,8
Ukupno	27940	100	74230 (u granicama prije 1699.) - 84400 (u granicama nakon 1699.)	100

Tanlica 17 - Kretanje ukupnog broja i postotnog udjela pravoslavnih vjernika u Varaždinskom generalatu/krajini

Razdoblje	Početak 17. stoljeća	Kraj 17. / Poč. 18. st.	1763/64.	Početak 19. st.	Sredina 19. st.
Ukupni broj domova pravoslavnih	1256	4693	18495 (ukupni broj muškaraca)	2930	33202 (ukupni broj pravoslavnih vjernika)
Postotni udio pravoslavnih vjernika u ukupnom stanovništvu	67,7	49,9	34,4	28,7	23,7

Krajem 16. stoljeća je Križevačka županija obuhvaćala 1270 domova (domus) poreznih obveznika,¹⁹ a vjerojatno je približno isti broj bio i nekoliko godina kasnije, tj. početkom 17. stoljeća. Ukoliko k poreznim obveznicima Križevačke županije zbrojimo 1256 vlaških domova, dobivamo podatak da je na prostoru Križevačke županije i njenih istočnih dijelova (Varaždinskog generalata) bilo najmanje 2526 domova kojima valja pribrojiti nepopisani dio starosjedilačkog stanovništva (Slavonce ili "Slovence"). Nepopisani su ostali i podložnici Koprivničkog vlastelinstva te građani Križevaca i Koprivnice kao i tzv. "privatni Vlasi" na zapadnim područjima.

No, dodaju li se 2526 domova podložnici Koprivničkog vlastelinstva (oko 300 kmetskih domova), Koprivnice i Križevaca (oba grada vjerojatno oko 190 civilnih domova), tzv. privatnih Vlaha (vjerojatno oko 200 domova), preživjelog starosjedilačkog stanovništva izvan Koprivničkog vlastelinstva (najmanje 110 domova i to oko 60 na dravskim otocima, te vjerojatno najmanje oko 50 u okolici Đurđevca i Virja ako se uzmu u obzir podaci iz 1548. godine), dobiva se zbroj od oko 3326 domova (bez nepoznatog broja Slavonaca ili "Slovenaca") u južnim dijelovima Varaždinskog generalata. Unutar toga zbroja bi svi pravoslavni Vlasi (tzv. "privatni" i "pravi") činili

¹⁹ J. Adamček, I. Kampuš, Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću, Zagreb 1976., str. 441-464.

oko 1456 domova ili nešto manje od polovice (oko 44 posto) ukupnog stanovništva istraživanog područja početkom 17. stoljeća, ne računajući pri tome nepoznati broj starosjedilačkog stanovništva (Slavonaca ili "Slovenaca") na rubnim pograničnim područjima.

Ukoliko se usporede ovi podaci, onda se lako može zaključiti kako su pravoslavni Vlasi predstavljali izrazitu većinu (preko dvije trećine) na prostorima na kojima će se formirati teritorij Varaždinskog generalata, te izrazitu manjina (nešto više od sedmine stanovništva) na teritoriju gdje će se održati kontinuitet institucija srednjovjekovne Križevačke županije.

Prema ovim procjenama je u Varaždinskom generalatu početkom 17. stoljeća živjelo oko 15590 stanovnika, a krajem 17. stoljeća je ukupan broj stanovnika porastao na 50810. Pri tome treba biti oprezan jer je teritorij Varaždinskog generalata krajem 17. stoljeća proširen sa područja porječja Česme (Čazme) na rijeku Ilovu, a i teritorizacija Varaždinskog generalata je bio proces koji je trajao praktički čitavo 17. stoljeće. Križevačka županija je krajem 16. odnosno početkom 17. stoljeća imala oko 12350, a krajem 17. i početkom 18. stoljeća 33580 stanovnika.

Stjepan Pavičić je napisao kako su krajiške vlasti oko 1630. godine računale kako je na području Križevačke krajine bilo do 1200 srpskih kuća i to "700 doseljenih iz pakračkog sandžaka, 500 iz virovitičkog i voćinskoslatskog kotara".²⁰ Pavičić se za ovu tvrdnju pozvao na podatak iz Lopašićevih Spomenika Hrvatske krajine, ali je u svojoj tvrdnji očito pogriješio jer iako Lopašić za 1628. godinu stvarno donosi podatak o 1200 vlaških kuća, nigdje izričito ne kaže da se radi o Križevačkoj krajini.²¹ Pregledom cjelokupnog spisa može se zaključiti kako se radilo o 1200 vlaških kuća u cijelom Varaždinskom generalatu.

Na osnovi ove procjene Pavičić je pokušao utvrditi da je u Križevačkoj krajini oko 1630. pored 1200 vlaških kuća bilo još "400-600 domova predavaca i drugih hrvatskih doseljenika. Samih je predavaca moglo biti u to vrijeme oko 300-450 kuća".²² Pavičić, na žalost, nije objasnio na koji je način došao do ovih podataka, što otvara opravdanu sumnju u točnost njegovih procjena. Još jednom napominjem kako je podatak o 1200 vlaških kuća u Križevačkoj županiji oko 1630. netočan jer se, kako sam ranije utvrdio, ta obavijest odnosi na sve Vlahe Varaždinskog generalata.

Ostaje otvoreno pitanje da li je moguće izračunati makar približni udio Slavonaca i Predavaca u Križevačkoj natkapetaniji. Kada je 31. srpnja 1647. križevački zapovjednik Galler izvještavao Ratno vijeće spomenuo je kako trećina, ako ne i polovica njegovih ljudi bila iz redova Predavaca i Slavonaca.²³ Prema podacima iz 1641. u Križevačkoj natkapetaniji je bilo najmanje 600 kuća pravoslavnih Vlaha.²⁴ Ukoliko se gore navedeni podaci uzmu kao točni, onda bi Predavci i Slavonci činili najmanje 300 (trećinu), a najviše 600 (polovicu) obitelji Križevačke krajine.

Kako bi provjerili ove procjene potrebno je proanalizirati podatke o stanovništvu koje su donosili pojedini suvremenici. Prema izvješću od 20. kolovoza 1641. na prostoru Koprivničke, Križevačke i Ivaničke kapetanije je bilo 1100 Vlaha (Valachi), a vladika Maksim Predojević je rekao Rafaelu Levakoviću kako je na teritoriju cijele Zagrebačke biskupije bilo 11.000 kuća šizmatika (Scismatico).²⁵

U izvješću datiranom prije 20. prosinca 1641. piše da su na prostoru Koprivničke kapetanije (Capitanato di Capronza) Vlasi živjeli u devet sela sa 204 kuće, u Križevačkoj kapetaniji (Capitanato di Crisio) Vlasi su obitavali u četrdeset sela sa 600 kuća, a u Ivaničkoj kapetaniji (Capitanato di Ivanich) u devet sela sa 296 kuća. U ovom izvješću piše da je na prostoru Zagrebačke

²⁰ S. Pavičić, Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji, Zagreb 1953., str. 215.

²¹ SHKR, knj. 2, str. 147.

²² S. Pavičić, Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji, str. 215.

²³ SHKR, knj. 2, str. 278.

²⁴ M. Jačov, Spisi kongregacije za propadandu vere u Rimu o Srbima 1622-1644., Beograd 1986., str. 538.

²⁵ M. Jačov, Spisi kongregacije, str. 522.

biskupije živjelo oko 74.000 Vlaha, a u selima triju spomenutih kapetanija bilo je oko 1100 vlaških kuća.²⁶ Podatak iz 1641. o 1100 vlaških kuća, ako je točan, pokazuje kako je broj vlaških kuća smanjen sa 1256 koliko ih je bilo početkom 17. stoljeća.²⁷ U Koprivničkoj kapetaniji je ostalo 204 kuće, u Križevačkoj je smanjen sa 756 na 600, a u Ivaničkoj je ostao 296. Prema tome bi broj vlaških kuća bio najviše smanjen u Križevačkoj krajini.

Radi kontrole procjena ukupnog broja stanovnika moguće je usporediti dobivene rezultate sa protostatističkim popisima stanovništva iz druge polovice 18. stoljeća. Prema prvim protostatističkim popisima Varaždinske krajine vidljivo je kako ovo područje 1756. imalo 61125, a 1763. 53762 muškarca. Prve podatke o ukupnom broju stanovnika na ovom prostoru imamo tek iz 1765. godine kada je u Varaždinskoj krajini popisano 106727 stanovnika.²⁸ To bi značilo da je ukupni broj stanovnika vojnokrajiskog dijela istraživanog područja udvostručen u od kraja 17. do druge polovice 18. stoljeća.

Demian za početak 19. stoljeća u Varaždinskoj granici spominje postojanje 10194 kuća. Od toga je bilo 7264 kuće katolika i 2930 kuća pravoslavnih.²⁹ Krajem 17. stoljeća sam na prostoru Varaždinskog generalata procijenio broj pravoslavnih kućedomaćina na 4693, a katoličkih na 4717 što znači kako je tada na vojnokrajiskom dijelu istraživanog područja ukupno popisano 9680 kućedomaćina. Prema tome bi i pravoslavni i katolici krajem 17. stoljeća predstavljali približno polovicu stanovništva Varaždinskog generalata. Poistovjetimo li približni broj kućedomaćina sa brojem kuća, možemo doći do dva zaključka: 1) kako je kroz čitavo 18. stoljeće došlo do porasta broja kuća za samo 500-tinjak i 2) kako je kroz 18. stoljeće došlo do značajne promjene u vjerskom sastavu stanovništva tj. broj pravoslavnih je pao sa gotovo 50 posto na 29 posto, a istovremeno je broj katolika porastao sa oko 50 posto na 71 posto. Popis iz 1763/64. bilježi u Varaždinskoj krajini 35267 muških katolika i 18495 muških pravoslavnih, koji su svi zajedno živjeli u 10637 obitelji³⁰ Pretpostavimo li da je na muškarce došao približni (ili neznatno veći) broj žena, onda je moguće ustanoviti kako je tada u Varaždinskoj krajini živjelo oko 108.000 stanovnika. To bi značilo da je u jednoj obitelji u prosjeku živjelo 10,1 članova.

Prema popisu stanovništva iz 1857. godine na prostoru Varaždinske krajine popisano je 106801 katolik i 33202 pravoslavnih stanovnika (ukupno 140003 stanovnika).³¹ Iz toga je jasno vidljivo kako je udio pravoslavnih kroz prvu polovicu 19. stoljeća pao na 24 posto, a broj katolika porastao na 76 posto.

Preostaje još objasniti kako je na jednoj strani uz mali porast kućedomaćina (od oko 1700. do 1763/64. godine od 9410 na 10637 ili za 1200 tj. porast je iznosio 15 posto)³² došlo do udvostručenja ukupnog broja stanovnika. Za razliku od druge polovice 17. stoljeća (i početak 18. stoljeća), kada sam za izračun uzeo srednju vrijednost koeficijenta tj. 5,4, što predstavlja sredinu između najniže (3,3) i najviše (7,5) vrijednosti zabilježene u izvorima.

²⁶ Jačov, Spisi kongregacije, str. 537-539.

²⁷ *Magyar Országos Levéltár* (MOL), Urbaria et conscriptions, E 156, Irregistrata, Fasc. 6, br. 52, str. 147-150.

²⁸ K. Kaser, Slobodan seljak i vojnik, knj. 2, str. 48.

²⁹ J. A. Demian, Darstellung der Oesterreichischen Monarchie nach den neuesten statistischen Beziehungen, 4: Statistische Beschreibung der Militär-Grenze, Bd. 1, Wien 1806, str. 267.

³⁰ Kriegersarchiv Wien (KA), Akten des Wiener Hofkriegsrats, 1764-X-12/5; K. Kaser, Slobodan seljak i vojnik, knj. 1, str. 94.

³¹ Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich. nach der Zählung vom 31. Oktober 1857, Wien 1859.

³² Karl Kaser je za 1733., na žalost bez uporišta u izvorima, naveo da kako je u Varaždinskom generalatu živjelo 10000 obitelji. K. Kaser, Slobodan seljak i vojnik, knj. 1, str. 110. Uzmemo li u obzir kako je u Varaždinskom generalatu oko 1700. živjelo 9410, a 1763/64. 10637 obitelji/kućedomaćina, onda je podatak o oko 10000 obitelji 1733. vrlo vjerojatan.

Tablica 18 - Broj ukućana po jednoj obitelji ili kućedomaćinu u ruralnim područjima Varaždinskog generalata i Križevačke županije

Naselje/područje	Period	Broj ukućana po jednoj obitelji ili kućedomaćinu
1763/64.	Varaždinska krajina	10,1
1771.	Križevačka županija	8,85
1771.	Varaždinska krajina	9,96
1785/87.	Križevačka županija	10,25
1802.	Đurđevačka pukovnija	8,4
1802.	Križevačka pukovnija	11,9
1787/89.	Novigrad Podravski (župa)	6,5
Druga polovica 18. st.	Drnje (župa)	5,9-7,2
Druga polovica 18. st.	Virje (župa)	5,6-6,5
Druga polovica 18. st.	Kuzminec (župa)	7,7-8,8
1789.	Đelekovec (župa)	9,2
1787/89.	Križevci (ruralni dio župe)	7,2
1770.	Ivanić (župa)	9,5
1771.	Rakovec (župa)	11,3
1771.	Vrbovec	11,2
1771.	Velika Lovrečina	9,2
1809.	Velika Mučna (parohija)	9,4
1809.	Novoseljani (parohija)	9,4
1809.	Ivanić (parohija)	9,7
1809.	Narta (parohija)	9,6
1809.	Rovišće (parohija)	11,3
1809.	Gornje Sredice (parohija)	11,1
1809.	Veliki Poganac (parohija)	14,3
1809.	Plavšinci (parohija)	7,7
1809.	Severin (parohija)	8,5
1809.	Bolfan (parohija)	11,3
1809.	Salnik (parohija)	14,2

U drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća je broj ukućana po kućedomaćinu znatno narastao. Na prostoru Varaždinske krajine je 1771. u jednoj obitelji bilo 9,96 članova.³³ U Đurđevačkoj pukovnijama je 1802. na jednu obitelj dolazilo 8,4, a u Križevačkoj pukovnijama 11,9 članova ili u prosjeku na prostoru čitave Varaždinske krajine 10,15³⁴ što ukazuje da se prosječna veličina obitelji u pojedinim pukovnijama Varaždinske krajine razlikovala te da nije bilo bitnijih razlika između druge polovice 18. i početka 19. stoljeća. U nekim se katoličkim sredinama gotovo udvostručio, a u pravoslavnim ponegdje i gotovo utrostručio. U katoličkim sredinama je on bio nešto

³³ S. Krivošić, Izvori za historijsku demografiju - djelomični brojni i poimenični popisi stanovništva, str. 164.

³⁴ K. Kaser, Slobodan seljak i vojnik, knj. 2, str. 173.

niži, a u pravoslavnima viši. U katoličkoj župi Ivanić je na jednu kuću dolazilo 9,5 ukućana³⁵, u župi Rakovec 11,3, u Vrbovcu 11,2, u Lovrečini 9,2 ukućana,³⁶ u župi Novigrad Podravski je 1787/89. u jednoj obitelji živjelo 6,5 ukućana,³⁷ u župi Kuzminec je broj ukućana bio od 7,7 do 8,8,³⁸ u župi Drnje od 5,9 do 7,2,³⁹ u katoličkoj župi Đelekovec 9,2⁴⁰, u ruralnom dijelu križevačke župe 7,2,⁴¹ a u katoličkoj župi Virje krajem 18. stoljeća od oko 5,6-6,5 ukućana.⁴² Npr. 1809. je prosječni broj duša u jednom domu u pravoslavnoj parohiji Velika Mučna iznosio 9,4. I u drugim pravoslavnim parohijama je prosječni broj duša po jednom domu bio viši nego u katoličkim sredinama - u parohiji Novoseljani je iznosio 9,4, a u parohijama Ivanić - 9,7, Narta - 9,6, Rovišće - 11,3, Gornje Sredice 11,1 i Veliki Poganac 14,3. No bilo je i nižih prosjeka kao npr. u parohijama Plavšinci - 7,7 ili Severin 8,5.⁴³

To se slaže sa istraživanjima Karla Kaserer koji je utvrdio da su početkom 17. stoljeća velike obitelji u Varaždinskom generalatu bile rijetke tj. "da najveći dio tih obitelji nije živio u zadrugi" te kako 1630. nasljedno pravo "uzima u mogućnost postojanje zadruga", a u stoljeću od objavljivanja "Statuta Valachorum" dolazi do regeneracije zadruga u Varaždinskom generalatu. Kaserer je utvrdio i kako su "u Varaždinskom generalatu veličine zemljišnih posjeda, povećanje pučanstva i zadruga u međusobno tijesnoj vezi" jer je od 1600. do 1756. godine, po Karlu Kasereru, došlo udeseterostručenja pučanstva.⁴⁴ Prema istraživanjima provedenima u ovom radu u razdoblju od oko 1600. do 1756. je došlo do porasta ukupnog broja Varaždinskog generalata za gotovo sedam puta, što bitno korigira Kasererovu procjenu.

Prema popisu stanovništva iz 1787. Križevačka županija je brojila 64077 stanovnika⁴⁵, a prema popisu iz 1804/5. godine u Križevačkoj županiji je živjelo 56962 stanovnika, a od toga 27073 muškaraca katoličke vjere i 1335 muškaraca pravoslavne vjere.⁴⁶ Usporedimo li podatke s vojno-krajiškim područjem, valja zaključiti kako je i u Križevačkoj županiji došlo do gotovo identičnog postotka porasta ukupnog broja stanovništva u istom razdoblju. Od kraja 17. do početka 19. stoljeća je broj pravoslavnih u Križevačkoj županiji porastao. Taj se porast može objasniti time što je broj članova jedne obitelji znatno povećan u odnosu na ranije razdoblje. Npr. broj duša u jednom domu je 1809. u parohiji Bolfan iznosio 11,3, a u parohiji Salnik čak 14,2.⁴⁷ Prosječni broj članova jedne obitelji je mogao znatno narasti za svega nekoliko desetljeća. Križevačka županija primjerice 1771. ima 8,85 stanovnika u jednoj obitelji⁴⁸, a 1785/87. dolazi do porasta na 10,25.⁴⁹

Cijeli istraživani prostor Križevačke županije i Varaždinskog generalata je od početka do kraja 17. stoljeća porastao sa 27940 na 84400 stanovnika. Na čitavom istraživanom prostoru je tijekom

³⁵ NAZ, KV, Prot. 108/IV, 164-167.

³⁶ NAZ, KV, Prot. 136/VII, 367; 138/IX, 1-6.

³⁷ H. Petrić, Pregled razvitka župe Komarnica (Novigrad Podravski), Tkalčić, br. 7., Zagreb 2002., str. 100.

³⁸ S. Krivošić, Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, Zagreb 1983., str. 34.

³⁹ NAZ, KV, Prot. 97/IX, str. 111, 195; Prot. 98/X, str. 141, 195; H. Petrić, Iz povijesti sjevernog dijela Virovskog dekanata, Tkalčić, br. 5, Zagreb 2001., str. 239.

⁴⁰ NAZ, KV, Prot. 97/IX, 100/XII.

⁴¹ S. Krivošić, Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, str. 32-34.

⁴² S. Krivošić, Virje, Iz demografske povijesti đurđevačko-krajiške regimente, u: Podravski zbornik, sv. 12, Koprivnica 1986, str. 119.

⁴³ Statistički pregled Pakračke eparhije 1702-1929. god.

⁴⁴ K. Kaserer, Slobodan seljak i vojnik, knj. 2, str. 139-141.

⁴⁵ I. Erceg, Jozefinski popis stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije (1785/87), Rad HAZU, 461, Zagreb 1992., str. 2.

⁴⁶ M. Lorković, Narod i zemlja Hrvata, Split 2005., str. 74-75.

⁴⁷ Statistički pregled Pakračke eparhije 1702-1929. god.

⁴⁸ S. Krivošić, Izvori za historijsku demografiju - djelomični brojevi i poimenični popisi stanovništva, str. 164.

⁴⁹ I. Erceg, Jozefinski popis stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije (1785/87), str. 6.

17. stoljeća došlo do više nego utrostručenja ukupnog broja stanovnika, s time da valja naglasiti kako je veći porast imalo područje Varaždinskog generalata. Karl Kaser smatra kako je porast broja stanovnika bio "dijelom posljedica naknadnih doseljavanja, a većim dijelom sigurno prirodnog prirasta".⁵⁰ No, na osnovu istraživanja doseljavanja, čini mi se da ipak prvi jači impuls brzome porastu ukupnog broja stanovnika treba tražiti u procesu intenzivne kolonizacije istraživanog područja kroz čitavo 17. stoljeće, a tek će u 18. stoljeću prirodni prirast, uz promjene u strukturi obitelji, odigrati važniju ulogu, što se može vidjeti iz sačuvanih matičnih knjiga.

SUMMARY

In the first half of 17th century, the Orthodox Vlach population had a dominant majority (over two-thirds) in the territory to become the Military Frontier's Varazdin Generalate, and a distinct minority with continuity of medieval institutions (Križevci county) - slightly over one-seventh of entire population. We estimate that in early 17th century in Varazdin Generalate there were 15.590 inhabitants, and by the end of the 17th century their numbers increased to 50.810. These estimates should be taken with caution, as in late 17th century this territory was expanded from Cezma (Cazma) river basin to Ilova river basin as well, while territorialization of Varazdin Generalate was being in process the entire 17th century. By the end of 16th, or rather, the beginning of 17th century, Križevci County had some 12.350 inhabitants, and a century later- population of 33.580. From, the beginning to the end of 17th century, the population of entire researched region of Križevci county and Varazdin Generalate increased from 27.940 to 84.400 inhabitants. During 17th century period, the entire researched area tripled its population in numbers, with particular population growth happening in Varazdin Generalate. It seems that population growth was due to intensive colonization of the researched area throughout the entire 17th century. Only in 18th century onwards, natural increase and changes in family structure would play important roles, which is obvious from the kept birth records.

⁵⁰ K. Kaser, Slobodan seljak i vojnik, knj. 2, str. 140.